

Dušan Moravec

MODRA PTICA KOT ZGLED MODERNO ORGANIZIRANEGA IN USMERJENEGA ZALOŽNIŠTVA*

Ob koncu dvajsetih let in na prehodu v drugi povojni decenij ni mogoče prezreti odločilnih premikov v slovenskem založništvu. Predvsem je bila očitna želja, da bi bolj na široko odpirali okna v svet, saj so se kazale v naši prevodni književnosti neodpušljive zakasnitve. Ta cilj si je prva zastavila z dobrim okusom in poznavanjem, pa tudi z organizacijsko podjetnostjo obdarjena založba Modra ptica: zaživela je – s prvimi knjigami in z mesečno revijo – prav v zadnjih tednih leta 1929, v obdobju, ko je bila konjunktura še ugodna, se pravi pred veliko gospodarsko krizo, ki je le malo zatem prizadela tudi našo deželo in v veliki meri ohromila prizadevanja kulturnih delavcev, ob znižanju življenjske ravni pa ne nazadnje »proizvajalce« in »uporabnike« domače knjige. S svojim zgledom je spodbudila Modra ptica nastanek novih, sorodno usmerjenih podjetij, predvsem enako elitne založbe Hram, v veliki meri pa so sprejele programsko naravnano, delovne metode, sistem zbirk in organizacijo naročniške mreže tudi že obstoječe »tradicionalne« založnice, predvsem liberalna Tiskovna zadruga in katoliška Jugoslovanska knjigarna.

Pobudo je dal Janez Žagar, dotlej malo znan literat in publicist, ki pa si je kot šef založbe in urednik revije kmalu pridobil veljavno ime. Ves čas mu je stal ob strani pisatelj Vladimir Bartol, njegov namestnik, najzvestejši sodelavec mesečnika, ki je izhajal z enakim imenom, pozneje pa tudi avtor prvih izvirnih knjig, ki jih je uvrstila založba v svoj program. Med pobudniki je bil še podjetni in razgledani Pavel Debevec, nekdanji operni pevec, režiser in publicist, ki se je malo prej vrnil iz Prage; ko je delo založbe steklo, se je poslovil od nje. Gotovo ni bilo brez pomena, da sta Debevec in Žagar pridobila uglednega, kulturnim tokovom naklonjenega ljubljanskega veletrgovca in predsednika Zbornice za trgovino, obrt in industrijo Ivana Jelačina; kot član konzorcija ni zastavil le svojega dobrega imena, ampak je vsaj na začetku nosil velik del finančnega tveganja.¹ Nekaj časa je bil »solastnik« Modre ptice tudi Ciril Vidmar, ki je že dolga leta prej in pozneje poprijemal v slovenskem založništvu za kar najbolj različna dela, od akviziterskega do uredniškega; nekaj let pozneje je zasnoval »konkurenčno« založbo Hram in nič manj uspešno Našo založbo, v sedanjem času pa je dolgo vrsto let sodeloval pri programski usmeritvi Državne založbe Slovenije kot njen glavni urednik.

Založba Modra ptica je bila ustanovljena z namenom, da dá v prihodnjih letih

* Poglavlje iz knjige NOVI TOKOVI V SLOVENSLEM ZALOŽNIŠTVU (Od Schwentnerja do prvih publikacij Akademije), ki bo v kratkem izšla pri DZS.

¹ V. Bartol, *Literarni zapiski 1930–1933*. Objavil D. Bajt. Dialogi 1982, zlasti str. 371, 373, 377. – Prim. tudi Bartolov nekrolog ob smrti Pavla Debeveca. Modra ptica 1938–39, 265.

Slovcem vsa najboljša dela svetovnih pisateljev. Da je bila smer dobro načrtana, je potrdilo že uspešno prvo leto dela, žetev naslednjih let pa nam je res posredovala mnoga vredna dela, ki so jih poznavalci že dolgo pogrešali. Manj srečno je izpolnjevalo uredništvo drugi del obljube – da bi namreč založba »pazno sledila« vsem »važnim domačim literarnim pojavom«;² ob izbrani skrbi za prevode je minilo kar nekaj let, preden je uvrstila v svoj program tudi prvo izvirno delo. Da pa je bil namen vendarle dober in iskren, potrjuje zelo zgođen razpis literarne nagrade, s katero naj bi založba posegala »tvorno tudi v naše domače knjižno življenje«: pisatelj izvirnega romana naj bi dobil trideset tisočakov, s honorarjem celo štirideset. Uredništvo je puščalo avtorjem docela proste roke glede snovi, kraja in časa dogajanja, določen je bil le obseg (ne manj kakor 320, ne več kakor 400 strani). Odločala bo zgolj umetniška kvaliteta, o njej pa bo razsojala strokovna žirija, v kateri so bili prof. Stanko Leben, dr. Rajko Ložar in Josip Vidmar; založba si je pridržala pravico posvetovalnega glasu in odločanja v primeru, da v ocenjevalnem odboru ne bi prišlo do sporazuma. Rokopisi naj bi bili šifrirani, kuverte s šiframi pa bodo odprli šele potem, ko bo žirija že sprejela sklepe; ta pa ima tudi pravico, da zavrne vsa dela, če bi se ji nobeno ne zdelo vredno nagrade. Določena je bila že naklada – 3500 izvodov; založba pa si je seveda pridržala pravico do objave nagrajenega dela.

Presenetljivo je, da ta razpis s sorazmerno ugodnimi pogoji – štirideset tisočakov takrat ni bil majhen denar – ni imel prav nobenega uspeha: založba je dobila v določenem roku en sam rokopis in žirija je presodila, da »delo avtorice«, ki se je edina udeležila tekmovanja, »v nobenem pogledu ne zasluži razpisane nagrade«. Založba je sprejela tak izid razpisa kot »precejšen dokaz o občutljivi suši«, ki da vlada v našem domačem književnem življenju; ob tem je izrazila upanje, da bodo prihodnja leta plodovitejša in da bo generacija, ki se šele razvija, »častno izvlekla voz našega, sedaj revnega pripovedništva«.

Prav gotovo je bil neuspeh tega razpisa, s katerim je pokazala nova založba veliko dobre volje in razumevanja, eden poglavitnih razlogov, da je več let zvesto izpolnjevala prvi del svoje obljube iz decembra 1929, drugi del pa – očitno brez svoje krivde – zanemarjala.

Takrat, v decembru 1929, je sporočala javnosti še nekaj svojih programskih načel, ki jim pozneje ni ostajala zvesta, pa naj ji to štejemo v dobro ali v zlo: da bo nudila knjigo za tako ceno in pod takimi plačilnimi pogoji, da bo mogla »med najširše čitajoče občinstvo«. Poceni knjige Modre ptice ravno niso bile, pa četudi je založba naročnike večkrat prepričevala o tem; in založniških hiš, ki so skrbele za »najširše« kroge, smo imeli kar nekaj; nič slabega ni bilo pri vsem tem, če je Modra ptica bolj kot to večkrat izpričala svoj »elitističen« značaj, če je bila tako z izbranim programom kakor z lepo (da ne rečemo luksuzno) opremo namenjena nekoliko bolj izbranemu krogu.

Tak svoj namen je v prihodnjih letih večkrat tudi sama priznavala in celo poudarjala, v prvih programskih sporočilih javnosti pa je še zanosno vztrajala pri njem: »Umetniško visoka knjiga mora med ljudi, ker ona je dokument kulturne sile celote in posameznika, je stopnica do izobrazbe in je pot do razumevanja življenja in dojemanja resnične lepote. Knjiga je orjaška sila, ki more preoblikovati svetove.« Utemeljitelji založbe so izhajali iz spoznanja, da nam je tuji, veliki svet še skoro

² Nepodpisano uvodno naznanilo *Našim naročnikom* v prvem zvezku revije *Modra ptica*, decembra 1929 (Leto I, štev. 1). Članek je očitno Žagarjev; urednik je tudi pozneje večkrat objavljval podobne sestavke, podpisane ali ne, včasih tudi zelo nekonkretne (npr. *Nekaj misli ob prehodu v novo leto*. *Modra ptica* 1930–31, 1).

docela zaprt. Malo so nam znani zahodni, pa tudi severni narodi (tem so res namenjali veliko skrbi), kaj šele dela nove Rusije in »eksotičnega vzhoda«.³

Kakor hitro so bile dotiskane in razposlane prve knjige, je poskušala založba (prek svoje mesečne revije) vzpostaviti stik z bralci in z naročniki, ki naj bi ji pomagali z nasveti pri bodoči programski in organizacijski usmeritvi. Razpisali so celo lepe knjižne nagrade za tiste, ki bodo sodelovali s pohvalami (ali tudi s pomisleki). Založba se je že zgodaj odločila za prvo anketo: katera knjiga je dotlej najbolj ugajala (in katera najmanj); kateri pisatelj; ali naj bi izdajali po več knjig istega dobrega svetovnega avtorja; ali bi lahko kako knjigo priporočili za natis; ali so zaželeni knjige domačih pisateljev; zgolj romani ali tudi zbirke novel; kako je z opremo; kaj je nasploh dobrega pri založbi in kaj je narobe?

Odmev ob tej anketi je bil docela drugačen kakor prejšnje leto pri razpisu nagrad za izviren roman: prišlo je nič manj kakor 731 odgovorov in ti so že nekaj povedali, čeprav so bili zelo raznorodni (ali pa prav zato). Založbi so bili dokaz, da je kulturni nivo našega »čitajočega občinstva« izredno visok, okusi pa, kakor ob vsaki podobni priložnosti, kar se da različni. Za najboljšo knjigo je obveljala kar prva, Hamsunov roman *Blagoslov zemlje*, na drugem mestu pa je bila biografija Napoleon Emila Ludwiga; oba podatka sta bila za založnico dragocena – k Hamsunu se je še večkrat povrnila, prav tako pa je namenjala v prihodnjih letih vse več pozornosti romansiranim biografijam. Zanimivo je, da je bila deležna najmanj priznanja (ali pa je bila celo sovražno odklonjena) Meriméejeva Šentjernejska noč (nekaj najbolj negativnih točk pa je dobil celo Hamsunov roman). Največ glasov »za« so imele nekatere že izdane knjige *Modre ptice*, pa tudi take, ki jih založba nikoli ni uvrstila (na primer Krleža, ki si je prav tisti čas utrl pot na slovenski oder). Novo domače delo si je večina bralcev želela, mnogi so bili naklonjeni tudi zbirkam novel, vendar naj bi jih ne izdajali prepogosto. Oprema je bila domala vsem po volji; le tako naprej! Prav takó zamisel, da spremlja knjige tudi mesečna revija in še celo obročni sistem plačevanja, ki prej pri nas ni bil v navadi. Posebnih »napak« večina ni navajala. Ljudje so si želeli vse mogoče: »uniformirane« knjige v eni barvi, barvno obrezo namesto zlate pri polusnju; spet drugi več slovanskih del; nekateri so tožili, da so knjige *Modre ptice* predrage, pa tudi taki so se našli, ki so pritrjevali založbi, da so poceni, čeprav so bili bržkone v manjšini (založba je kajpada sodila, da imajo samo ti prav). Prav tako je zatrjevala, da je knjižnica s pestrimi barvami veliko lepša; slovanskih knjig da imamo prevedenih največ, zato so segli najprej po neznanih literaturah, za prihodnja leta pa so v načrtu zlasti ruska dela – »vse bo prišlo na vrsto«. Predvsem pa je bila založnica vztrajna pri zagovoru svojih cen – tvegala je celo drastično primeru, da ni stala naročnike ena pola niti toliko, kot bi plačali v trgovini »za prazen papir«.⁴

Anketa je bila razpisana in odgovori so bili objavljeni v reviji, ki jo je izdajala založba hkrati s knjigami od prvega dne. Spočetka so si jo zamislili v skromnem obsegu, na eni sami polji, predvsem kot vez z naročniki, »nameček« ali celo »reklamni organ«, vendar je prav kmalu prerasla tesne okvire ne le po obsegu, ampak tudi po vsebinskem poslanstvu. Že po nekaj zvezkih so bralci in naročniki lahko prebirali mesečnik, ki je sicer še zmeraj spremljal knjižno bero založbe in jim

³ Razpis literarne nagrade in poročilo ocenjevalnega odbora. *Modra ptica* 1929–30, 97 in 182; 1930–31, 159. – *Prvotno je nameraval konkurirati tudi Bartol; že aprila 1930 je zapisal v dnevnik, da se »pripravlja na roman«, za katerega je založba razpisala nagrado, vendar načrta ni uresničil; že takrat je tudi mislil, da bo »jeseni izdal prvo svojo zbirko« (Dialogi 1982, 375).*

⁴ Vprašanja so bila objavljena v *Modri ptici* 1931–32, 287, povzetki odgovorov pa v istem letniku revije, na str. 319, kjer so navedli tudi imena nagrajencev.

je približeval avtorje in dela, pa tudi načrte za prihodnost, hkrati pa je bil vse bližje leposlovnemu glasilu, ki je zavzeto posredovalo kulturno dogajanje doma in v svetu in se prav kmalu postavilo ob bok revijam z dolgoletno tradicijo, tako Ljubljanskemu zvonu kot Domu in svetu.⁵

Založba in uredniki so ob vsaki priložnosti ponavljali, da gre za docela neodvisno revijo, ki ni vezana na nikakršno politično ali drugače opredeljeno grupacijo; ne nadeva si »strujarskih gesel« in ne polaga važnosti na svetovna naziranja posameznikov, temveč zgolj na kvaliteto njihovih prispevkov. Za zgled si je ožji krog sodelavcev izbral pariško revijo *La nouvelle Revue Française*, o kateri je zapisal mladi in zgodaj umrli publicist Peter Pajk, seveda z mislijo na mesečnik, v katerem so bile njegove besede natisnjene: francoska periodična publikacija mu je bila pomembna prav zaradi tega, ker »vsebinske in oblikovne smeri ne določa neka izrecna in ostro očrtana ideologija, nego se izbira sotrudnikov in njih prispevkov ravna po njih kvaliteti in pomembnosti.« Prav tako je sodelavec slovenske revije, ki ji je bila pariška vzor, družila poleg mladosti zavest, da »mora vsako javno in posebno še literarno delo sloneti na neizprosni odkritosrčnosti do samega sebe, ter na strogi poštenosti in pravičnosti nasproti družbi in vsej okolici.« Sodelavce je vezala želja, da bi »dostojno služili svoji domači zemlji in kulturi, iz katere so zrasi.«⁶ Gotovo, tudi v teh in takih mislih, ki jih je večkrat zapisoval urednik Janez Žagar, je bilo pogosto več donečih besed kakor izbranih zrn; res pa je, da so bile strani revije *Modra ptica* na voljo vsem samostojno mislečim: poleg ožjega kroga svobodomiselnih razumnikov lahko prebiramo na njih leposlovne in esejistične prispevke izraziteje levo usmerjenih in tudi katoliških avtorjev, ki so vsak po svoje prispevali k mnogoobraznosti in kakovosti nove »neodvisne« revije.

Teh se je zvrstilo že v prvem letniku lepo število, v naslednjih pa se je krog vse bolj širil. Objavljali so številne leposlovne prevode – prav kmalu so se odločili, naj izhajajo v rednih zbirkah predvsem romani, novele pa naj dobe svoje mesto na straneh revije: med avtorji so bili že zgodaj Unamuno, Thomas Mann, Leonid Leonov, Daudet, Preissová... Tudi pesniška dela, prevedena in izvirna, niso bila zanemarjena, čeprav jim spočetka niso namenjali tolikšne pozornosti kakor prozi: med pripovedniki se je že v prvem letniku trdno uveljavil predvsem Vladimir Bartol (kar z devetimi novelami!), kmalu tudi Grahor, Javornik, Kalan, Kresal, Jože Kranjc in Miško Kranjec, Magajna, Mohoričeva... Izbrano skrb pa so posvečali še posebej esejju. Že res, mnogi prispevki te vrste so spremljali avtorje in dela, ki jih je uvrstila založba med svoje redne ali izredne publikacije, v mnogih primerih pa je šlo tudi za samostojne esejistične poglede in presoje: pri tem je uredništvo že zgodaj pritegnilo razumna in utečena peresa in privabilo v svoj krog Vidmarja, Ocvirka, Ložarja, Šolarja, Lebna; mladega Cirila Debevca in Petra Pajka; tudi Frana Albrehta, Juša Kozaka, režiserja Delaka, če naštejemo le nekaj imen. Kritičnim poročilom o novih knjigah so se prav kmalu pridružili pogledi na dogajanje v gledališčih, tako v ljubljanski kakor mariborski Drami (F. Kalan; S. Trdinova). Hkrati pa je ostajala revija trdna vez med naročniki/bralci in med tistimi, ki so usmerjali delo založbe/revije.

Hkrati s prvim zvezkom revije pa je izšla, v zadnjih tednih 1929. leta, že tudi prva knjiga z emblemom *Modre ptice*: roman norveškega pisatelja Knuta Hamsuna

⁵ Revija je izhajala od ustanovitve založbe (decembra 1929) pa do začetka leta 1941, ko je vojna zajela našo deželo in je založba prenehala z delom; dvanajsti letnik je ostal torzo (5 zvezkov). Spočetka je bila res skromna po obsegu in pretežno informativna.

⁶ Takih sestavkov je bilo v reviji veliko, bodisi v obliki uvodnih razmišljanj ali v rubriki *Iz založbe* in uredništva na zadnjih straneh. Prim. iz prvih let *Modro ptico* 1930–31, 62 ali 1931–32, 1.

s slovenskim imenom Blagoslov zemlje (Markens Gröde). Avtor, malo zatem nena- vadno popularen pri nas, je bil dotlej našemu okolju komaj znan: Fran Albreht je sicer nekaj let prej prevedel in poskrbel za natis njegovega manjšega pripovednega dela Glad (Sult), vendar je ostal ta avtobiografski psihološki roman bolj ali manj v senci. Zdaj, ob Blagoslovu zemlje, je uspeh presegel vsa pričakovanja: ugodne ocene, nagel priliv novih naročnikov, v presenetljivo kratkem času razprodana knjiga, druga izdaja... Založba sama je bila presenečena: zavedala se je sicer, da pošilja svojim bralcem »visoko umetniški zaklad«, vendar ga je pošiljala »s strahom«, brez trdne vere, da bo tako tudi sprejet.⁷ Že s to prvo knjigo si je Modra ptica utrdila sloves, njeno dotlej neznano ime so izgovarjali s spoštovanjem, prav tako pa tudi ime drugod že uveljavljenega mojstra. Založba je kovala železo, dokler je bilo vroče: prav kmalu se je odločila za prevod romana Pan in uvrstila med svoje izredne publikacije to mladostno delo »čarodejnega norveškega pisatelja«, pozneje pa je imel spet izjemen uspeh njegov roman Potepuhi.

Uspeh prve knjige in slovenski prevod dela znamenitega skandinavskega romanopisca, vse to je bilo za založbo potrdilo, da je na pravi poti. Skrbno pa so bile odbrane tudi knjige, ki so še izšle v prvem in v naslednjih letih. Med njimi je bil roman Johna Galsworthyja Temni cvet, novele Antona Pavloviča Čehova, zbrane s skupnim imenom Anjuta, zgodovinski roman Ivanhoe, prvo delo Walterja Scotta v našem jeziku, veliko pripovedno delo »najmočnejšega ameriškega pisatelja« Sinclaira Lewisa Arrowsmith, Meriméejev roman o pokolu v »šentjernejski noči« šest-najstega stoletja La Chronique du règne de Charles IX. Slednja knjiga je bila ena maloštevilnih, ki je zbudila ob priznanjih tudi negodovanje pri delu naročnikov (mnogi so jo celo vračali).⁸ Založba je imela pripravljen široko zasnovan načrt, ki prča o dobrem poznavanju evropske in tudi drugih svetovnih književnosti, načrt, ki kajpada ni mogel biti uresničen v prvem in ne v prvih letih; nekatera dela nikoli niso prišla na vrsto, četudi so bili že določeni prevajalci, na primer Dostojevskega Netočka Nezvanova ali Thomasa Manna roman Buddenbrookovi, nekatera pa so izšla šele pozneje ali celo pri drugih založbah. Že zgodaj pa je dala tudi Modra ptica svoj prispevek k poznavanju velikih svetovnih romanov, ko je začela z izdajanjem Galsworthyjeve znamenite Sage o Forsyith v treh knjigah. Tem avtorjem so se že zgodaj pridružili švedska pisateljica Selma Lagerlöf (tudi njena Gösta Berling je bila naglo razprodana), Irec O'Flaherty, Jack London... Nekajkrat pa se je tudi zapletalo, ne samo ob Šentjernejski noči: že najavljenim Spominom na sodobnike Maksima Gorkega se je bilo treba odreči »zaradi nepredvidenih vzrokov, ki so jih prinesle s seboj razmere« – v celoti knjiga ne bi mogla iziti, treba bi bilo opustiti pomembna poglavja (verjetno tisto o Leninu), zato so se odločili le za objavo »najboljših esejev« v reviji (najprej je izšel tisti o L. N. Tolstoju).⁹

Prav tako srečno roko kakor pri izbiri svetovnih mojstrov pa je imela založba pri dogovarjanju s prevajalci. Nekatera dela so zaupali ožjemu krogu svojih sodelavcev, kmalu pa so pridobili tudi najvidnejše med domačimi pesniki, pripovedniki in

⁷ Modra ptica 1929–30, 95. Založba je bila ponosna na »prepričevalno preprostost« in »sveži dih narave« v tej knjigi, ki da je »težka, a močna in zdrava po svoji polni vsebini«, »eden najtrajnejših spomenikov zapadno-evropske kulture.«

⁸ Založba je obljubljala delo, katerega »snov je zajeta iz onih burnih dni v francoski zgodovini, ko so divjali najstrahotnejši boji med protestanti in katoličani in katerih žrtev je v eni sami noči postalo na tisoče in tisoče ljudi«. Prepričana je bila, da je temu romanu »namenjena nesmrtnost«, vendar ni imela sreče. Knjigo je razpošiljala namesto nezaželenih *Spominov na sodobnike* Maksima Gorkega, naletela pa je pri mnogih na neprijazen sprejem. S. Škerl je pisal, da je Modra ptica s to knjigo »razkrila svoje prave umazane namene«; zato so »klerikalni naročniki v velikem številu knjige vrnili« (Bartolov dnevnik v Dialogih 1982, 378).

⁹ Septembra 1930. – Malo pozneje je izšla tudi knjiga Maksima Gorkega *Trije ljudje*.

esejisti – Josipa Vidmarja, Stanka Lebna, Vladimira Levstika, Frana Albrehta, Ferda Kozaka – vse do Otona Župančiča. Prav ime Otona Župančiča je že na samem začetku odločilno pripomoglo k ugledu nove založbe, saj je izdala ta celo vrsto njegovih prevodov, vse do tridelne Galsworthyjeve Sage in Hamsunovih Potepuhov (pa tudi sporne Šentjernejske noči).

Kljub temu da se je nekajkrat zapletlo, tako pri Gorkem kot pri Meriméeju (četudi pri vsakem in drugačnih razlogov), je bil prvi zalet novega založniškega podjetja nepričakovano uspešen. Presenečena je bila založba sama in zadnje strani svoje revije je porabila za to, da se je večkrat zanosno pohvalila – njene publikacije bi bile lahko »v ponos in v vzor vsakemu narodu«, še več, »slične inozemske ustanove se skoro v ničemer ne morejo primerjati z Modro ptico«; kljub temu so se uredniki zavedali, da so še zmerom na začetku, pa če še tako dobro speljane poti.¹⁰

Po prvem uspešnem zaletu je založba kaj kmalu občutila tesnobo razmer, ko je tudi našo deželo zajela gospodarska kriza. V nekaterih urednikovih pismih je nemalo tožb o denarnih zadregah, ki so bile včasih prav drastične. Velikokrat je sporočal sodelavcem – nemara tudi zato, da bi se ubranil prošnjam za honorarje ali nove natise – da »smo docela suhi«, da nima gotovine niti za znamke, ko bi moral razposlati novo knjigo. Naročniki odpadajo, kakor suho listje z drevja, kriza šele zdaj temeljito pritiska (konec leta 1934); časi se občutno slabšajo; skrbi ga bodočnost, potrebno bo štediti...¹¹

Kljub vsemu temu pa se založba ni omejevala; ni zmanjšala števila in obsega knjig, tudi mesečna revija je redno izhajala in z njo so dobivali naročniki sleherno leto novo, peto, zajetno knjigo. Sredi tridesetih let je mogoče zapaziti celo določene premike v programski usmeritvi: odločali so se za nekatere zvrsti, o katerih bi komaj mogli soditi, da so bile komercialno uspešnejše od znamenitih svetovnih romanov, ki jih je prva leta največ izdajala. Tako so namenjali vedno več pozornosti biografskim romanom ali romansiranim biografijam, pa tudi knjigam, ki so na vabljev način skušale osvetljevati komaj znane ali celo delikatne teme. Prav tako pa je Modra ptica šele v tem času uresničevala tisti del programa, ki ga je reklamirala že od vsega začetka: skrb za izvirna dela, pripovedna in celo pesniška ali dramska, pa tudi za monografsko zasnovana dela o tujih ali domačih pisateljih (v mislih imamo predvsem knjigi Janka Lavrina in Marje Boršnikove, ki sta bili za tisti čas prava redkost).

Serijo biografskih romanov/romansiranih biografij je uvedel že v prvem obdobju Napoleon Emila Ludwiga (prvotno je imela založba v načrtu delo Dmitrija Merežkovskega o istem mogotcu), delo, pri katerem avtorju niso bile važne zmago-slavne bitke in porazi, ampak Napoleonova »intima«, kar je bilo tudi za bralce gotovo mikavnejše; zato je založba v priporočilih posebej poudarjala »veliko verigo čustev«, s katero je roman prepleten. Nič manj vabljiva naj bi bila zgodba o eni »najzanimivejših in največjih žensk«, o ruski carici Katarini Veliki, ki jo je malo prej izdala Gina Kaus in jo je založba sorazmerno naglo posredovala svojim naročnikom. Mikavne pa so se zdele tudi romansirane »biografije« mož, ki so posegali v svetovno zgodovino iz »zakulisja«: tak primer je bil roman Sveti satan, ki ga je napisal René

¹⁰ Modra ptica 1930–31, 383.

¹¹ Prim. pisma Janeza Žagarja v Bartolovi zapuščini (rokopisni oddelek NUK v Ljubljani). Ob takih finančnih (pa tudi programskih) zadregah se ni mogoče čuditi, če je šef založbe pozneje zapisal, da mu je ta posel »peklensko zopern« in da se ne prestano ukvarja z mislijo, »kako bi ga opustil«. (Bartolu iz Prage 14. aprila 1938). – Spočetka je šlo založbi kar dobro in Žagarja so nekateri razglašali celo za »kapitalista«, ki »ima v hranilnici 100.000 din od lanskega izkupička Modre ptice«, ki da je znašal 400.000 din. Šef založbe je take »resnice« smeje zavračal, Bartol pa je pripisal v svoj dnevnik (1931): »In tudi če bi bila (resnica), kaj zato?« (Dialogi 1982, 635).

Fülöp-Miller in je razgrinjal spletke skrivnostnega pustolovca in »čudodelnika« Rasputina na ruskem carskem dvoru v zadnjem predrevolucijskem deceniju. Za založbo (in še posebej za bralce) pa niso bile vabljive samo usode velikanov, ki so krojili svet, ampak nemara še bolj z literarnimi ambicijami zasnovani biografski romani o znamenitih umetnikih in izjemnih znanstvenih raziskovalcih. Zato se ni mogoče čuditi, če je bila med uspešnicami temperamentna in poglobljena pripoved o slovečem holandskem slikarju Vincentu van Goghu, ki jo je napisal malo prej Irving Stone. Nič manj mikavna pa ni bila zgodba o madame Curie, ki je tako usodno posegla v razvoj znanosti in jo je popisala njena hči.¹²

Znanosti pa so bile namenjene še nekatere publikacije Modre ptice, ki ne sodijo ne med romane ne med biografije. Taka je bila sicer poljudno pisana, vendar vseskozi strokovno podprta knjiga Tajne vsemirja, v kateri je razlagal James Jeans osnove astronomije. Odločitev za tako knjigo je bila gotovo tvegana, posebej še, ker jo je uvrstila založba kar med svoje redne edicije. Nič čudnega torej, če so naročniki, vajeni privlačnih romanov, negodovali in knjigo tudi vračali; založba je bila prisiljena, da jim je ponudila v zameno katero od svojih prejšnjih knjig, ki še niso pošle. Še bolj tvegana pa je bila odločitev za natis knjige Otta Weiningerja Spol in značaj, ki je izzvala prav toliko senzacije kakor odpora. Založba jo je sicer javno priporočala kot »pretresljivo, zanimivo, edinstveno«, intimno pa je urednik Žagar obžaloval hud spodrsrljaj založbe.¹³ Prav presenetljivo podjetnost pa je izpričala Modra ptica, ko je sprejela v svoj program (med izredne publikacije) Svetovno zgodovino H. G. Welsa v treh zajetnih knjigah, »veledelo«, ki ni nikaka »učeniška knjiga, marveč živo in zanimivo pripovedovanje«; segalo je še v čas, preden je bilo življenje na našem planetu, opisalo vse najvažnejše dogodke, ki so odločilno vplivali na razvoj človeškega rodu, sklenil pa ga je avtor s pogledom v prihodnost človeštva. Očitno so imela priporočila založbe uspeh pri širšem krogu, saj je prvi knjigi sorazmerno naglo sledila druga in je bilo delo prav kmalu v celoti na voljo.¹⁴

V drugi polovici tridesetih let pa se je Modra ptica pogosteje odločala tudi za objave izvirnih del, ki so bila po neuspelem razpisu za slovenski roman nekaj časa potisnjena na rob založniških prizadevanj. Uredništvo je bilo sicer »načelno« od vsega začetka naklonjeno domači knjigi, vendar s previdno omejitvijo »morala bo biti dobra«. Tako sta v zgodnjem obdobju izšli samo dve in težko bi bilo zapisati, da sta obe ustrezali takim merilom. Najprej, ob pesnikovem jubileju, Gradnikove Svetle samote, premišljen izbor dotedanjega dela, ki ga je uredil in pospremil z estetskim uvodnim esejem Josip Vidmar; nekaj let pozneje je izšla še nova zbirka, Večni studenci, z izvirnimi lesorezi slikarja Božidarja Jakca. Slednjo so javnosti priporočili kot »pesniških lepot in globokih misli izredno bogato knjigo«, v intimnih pismih pa je govoril urednik Žagar tudi drugače.¹⁵ Prav tako med izrednimi publika-

¹² Informativni članki in vabila v reviji Modra ptica.

¹³ Še preden je knjiga izšla, je sporočal urednik Bartolu v Beograd, kakšne skrbi da ima z njo: »To bo prekrasna polomija – – Ženske nas bodo linčale – – Kaj mi je treščilo v glavo, da sem šel izdajati to knjigo? Tega si ne smem nikoli odpustiti.« (11. marca 1936, Bartolova zapuščina v NUK).

¹⁴ Seveda tudi pri tem ni šlo brez težav (lahko pa se samo čudimo, da niso bile še večje). V pismu Bartolu (iz Prage 14. aprila 1938) beremo spet med drugim: »Da bi Ti samo vedel, kaj je pomenilo spraviti ‚na svitlo‘ Welsa, pa bi samega sebe imenoval srečnega – – Razmere so tako ozke in majhne, da že v naprej natanko vidiš: do tod in ne delj.«

¹⁵ Gradniku je očital, da je »konzervativen do skrajnosti« in s tem »daje potuho našim najreakcionarnejšim elementom pa tudi »okoren v izrazu«; nikoli ni bil »jasen in vedoželjen duh«, »mrk je in vase obrnjen« – in vendar »se mu ne moreš upirati«. (Bartolu iz Prage 18. apr. 1938; Bartolova korespondenca v NUK). – Manjši del naklade (sto izvodov) je izšel v »luksuzni« izdaji, v usnjeni vezavi in na posebnem papirju, oštevilčen in z avtorjevim podpisom; torej prava »bibliofilska« izdaja.

cijami (istega leta, 1932) pa je izdala Modra ptica dramo Lopez Vladimira Bartola, pisatelja iz svojega ožjega kroga in najzvestejšega sodelavca revije, ki se je le malo pozneje uveljavil še z novelistično zbirko in z romanom *Alamut*.

Glavni urednik založbe in revije se je sicer zavedal, da je še »nešteto« slovenskih stvari, ki bi »po vsej božji in človeški postavi« morale priti na vrsto; pri tem je omenjal Šorlija, Prennerjevo, Voduška, Držajeve eseje, Magajnovne novele (ne pa na primer Miška Kranjca, ki je že dolgo objavljajl v njegovi reviji, drugod pa so mu natisnili tudi že vrsto knjig), toda nobenih možnosti ni videl za uresničitev takega načrta, vse bi bilo pasivno (ne zaradi kvalitete) – »trg ne prenese toliko«. ¹⁶ Od vseh omenjenih je dočakal knjižno izdajo edinole Vodušek, kateremu so natisnili zbirko *Očarani svet*; poet, o katerem so sodelavci Modre ptice v pismih spet drugače sodili kakor v priporočilih za javnost. ¹⁷ Spričo tega je presenetljivo, da so sprejeli v zadnjih predvojnih letih Ingoličev roman *Na splavih* in – poleg Bartolovih knjig in nove Gradnikove zbirke – dve knjigi, ob katerih bi bilo komaj mogoče pričakovati »komercialni uspeh«: monografijo o Aškercu, ki jo je pripravila mlada raziskovalka Marja Boršnikova in pa študijo Stanka Lebna *Problem Dantejeve Beatrice*. Knjiga o Aškercu je bila ena prvih in maloštevilnih študij o kakem slovenskem poetu, pripovedniku ali obdobju in založba jo je uvrstila celo med svoje redne edicije, čemur gotovo spet niso pritrjevali vsi naročniki. Še toliko bolj pa velja to za Lebno »uvod v monografijo« o Beatrici kot pesniškem liku, knjigo, ki je bila prav tako pripravljena z vso znanstveno akribijo, vendar napisana v esejističnem slogu. Prav to pa velja še za knjigo treh esejev našega rojaka in profesorja na angleškem vseučilišču Janka Lavrina (*Dostojevski – Nietzsche – Tolstoj*); ¹⁸ ta je bila hkrati slovensko in svetovno delo in je izšla spet med rednimi publikacijami založbe, ki se je očitno vse bolj usmerjala k izbranemu krogu naročnikov in bralcev.

Največ izvirnih knjig pa je izdala Modra ptica z imenom Vladimira Bartola: bil je pravi »hišni avtor«, eden izmed »vodilnih« pri reviji in založbi, prvi svetovalec in namestnik Janeza Žagarja, v nekaterih obdobjih celo samostojen urednik, ¹⁹ najplodovitejši novelist in esejist, pa tudi pisec marsikaterega sestavka, ki naj bi gradil most med založnico in njenimi naročniki/bralci. Že prva izvirna knjiga, za katero se je (ob Gradnikovi) odločila, je bila njegova: drama (edina, ki so jo izdali) Lopez (s prvotnim imenom *Burkar*) je izšla ob istem času, kot jo je preizkusil režiser Šest na odru ljubljanske Drame. Avtor je prestavil dogajanje v deželo Baskov in celo v intimnih zapiskih poudarjal, da gre za »absoluten plod« njegove fantazije in mu »za realnost ni«: ²⁰ vendarle je bilo ljubljansko kulturniško zakulisje, ki ga je pisec kajpada поблиže poznal, več kakor otipljivo (delo so imenovali »drama s ključem«), uprizoritev pa je vse to še podčrtala (igralcem so nadeli maske bolj ali manj znanih pisateljev, Bonusu, »junaku« drame, kar Ludvika Mrzela). Tako se je sprevrgla uprizoritev (in njena knjižna vzporednica) bolj v ceneno senzacijo kakor kulturni

¹⁶ Ista korespondenca; prav Žagarjeva pisma in Bartolovi dnevniki (*Literarni zapiski*) nam razkrivajo mnoge nianse iz »zakulisja« Modre ptice, založbe in revije.

¹⁷ Bartol si je že 12. dec. 1931 zapisal v svoj dnevnik: »Klerikalci smatrajo, da je danes Vodušek najmočnejši izmed mladih pesnikov. Jaz čutim v njegovih pesmih temperament, so pa preveč ideološke, teoretične. Nekaj je.« (*Dialogi* 1982, 637.)

¹⁸ Knjiga je izšla z manjšo zakasnitvijo in z letnico 1937. Za slovensko izdajo je avtor, univerzitetni profesor v Nottinghamu, eseje še posebej predelal in izpopolnil.

¹⁹ V času, ko je bil Žagar v Pragi, je uredil Bartol večji del devetega in še prvi zvezek desetega letnika (1937–1938).

²⁰ V. Bartol, *Literarni zapiski 1930–1933*. *Dialogi* 1982, 749. – O uprizoritvi prim. tudi D. Moravec, *Slovensko gledališče od vojne do vojne*. Lj. 1980, 263.

dogodek, domala vsa kritika jo je odklonila (najostreje Koblar),²¹ užaljeni in samozavestni avtor pa je zaupal svojemu dnevniku: kar so storili z Lopezom, je zločin, kakršen se je »zgodil v naši literaturi samo nad Prešernom«.²²

Kljub temu da drama po spodrsrljaju na odru večjega knjižnega uspeha ni mogla pričakovati (ali pa je prav zaradi tega budila zanimanje, vendar pri zoženem krogu bralcev), si je pisatelj že zgodaj prizadeval, da bi mu objavila Modra ptica »zbirko literarnih sestavkov«, ki so že prej izhajali v revijah, večidel prav v mesečniku založbe. Žagar se je dolgo izmikal, opravičeval svoje omahovanje z gmotnimi zadregami, nazadnje pa je le ustregel prijatelju in uvrstil med izredne publikacije njegovo knjigo *Al Araf*, ki je dobila ime po eni izmed novel v zbirki (simbolični *Al Araf* naj bi bil zid med peklom in rajem). Večjega uspeha ni bilo, vse v knjigi je bilo bralcem revije že znano – mnogi so spraševali, zakaj jim vse to raznorodno blago znova pošiljajo v branje in založnik je tožil o slabi prodaji.²³

Drugače pa je bilo več let pozneje z romanom *Alamut*. Vidmar, ki se je v Parizu seznanil z Bartolovo novelo *Ljubezen velikega kana* in videl, kakšen svet posebej vabi avtorja *Al Araf*a, je tega opozoril na snov, ki bi bila »kakor nalašč zanj« in o kateri pripoveduje Marco Polo: orientalski mogotec Hasan Ibn Saba, verski poglavar ločine izmailcev, si je na gradu *Alamut* ustvaril rajске vrtove, dal prenesti vanje svoje omamljene goste, jih prepričal, da so v raju in da se bodo tja spet povrnili, kakor hitro bodo izvršili ta ali oni njegov ukaz. Bartol je poslušal pripoved »z vedno večjim trepetom«, zazdelo se mu je, da je to tista tako dolgo iskana »snov, za katero je stikal po knjižnicah in arhivih« in za katere uresničenje »bi bilo vredno živeti in tvegati veliko in pogumno življenje«. »Snov« mu ni dala miru, še pri vojaki si je delal zapiske in zaslutil je, da bi to utegnilo biti njegovo življenjsko delo.²⁴ Ogrodje romana je zgodovinsko in sega v enajsto stoletje, v docela tuje svetove; vendar je avtor že pred izidom odgovarjal tudi na morebitna vprašanja, ali ima delo poleg zgodovinskega »še kakšen globlji, morda tudi sodobnejši pomen«. Odgovor: »Zavestno mu slednjega nisem hotel dati«, temu pa je pripisal manj določno pojasnilo, da je vendarle »črpal gradivo iz živih sokov«.²⁵

Življenjsko delo? Res je postal *Alamut* za avtorja prav to, četudi je deležen večjih priznanj v našem, kakor jih je bil v svojem času. Spričo velikih premikov v islamskem svetu pridobiva aktualnost in opozarja nase tudi tujino, kjer doživlja nove prevode in komentarje: res, gre za doslej najbolj uspešen prodor naše književnosti na svetovni knjižni trg, samo v Parizu so razprodali trideset tisoč izvodov in roman ponatisnili, ta »bleščeče napisana knjiga« pa je doživela še prevode v češčino, španščino, italijanščino in še v več jezikov. Tako doživlja ta »najbolj neslovenski roman slovenske literature« (B. Paternu) pravo prerobenje po petdesetih in več letih in je s tem potrdil besede takratne (sicer skeptične) kritike, da gre za delo, ki ga

²¹ Koblar je zapisal celo stavek, ki ni prav usklajen z njegovim slovesom najbolj »konciliantnega« kritika: »Bartolovo delo je mučna, lepote naga osebna zadeva in ustvarja senzacijo za literarne in kulturne slinjarje« (Slovenec 28. sept. 1932). – Bartolovi dnevniki pa govorijo tudi o tem, da so bili po prvem branju v ožjem literarnem krogu mnogi »navdušeni« (predvsem Kalan in Žagar) in jim je bil *Lopez* kar »najboljša slovenska drama« (Dialogi 1982, 748).

²² Dialogi 1982, 774. – Avtorjeve osti niso bile namenjene samo Koblarju, ampak tudi Govekarju, Jušu Kozaku, Vidmarju in drugim. Javno je odgovarjal v Jutru 1. okt. 1932.

²³ Nekateri so imenovali Bartolove novele že ob prvih objavah »magacinske storije« (S. Škerl v Slovincu 12. febr. 1931; prim. Dialogi 1982, 387). Založba pa je priporočala Bartola (ob izidu *Al Araf*a) kot »originalnega in močnega avtorja.« Modra ptica je objavila pozneje tudi ugoden odmev iz tuje revije (1936–37, 128).

²⁴ Literarni zapiski. Dialogi 1982, 371.

²⁵ V. Bartol, *Namesto uvoda k Alamutu*. Modra ptica 1937–38, 289.

Slovenci lahko pokažemo tujcem. K temu je v današnjem času pripomogla njegova »iranska téma«, zgodovinska in sodobna hkrati ali, po avtorjevih besedah iz leta 1958, »živa prisposoba strašnih diktatorjev med obema vojnama«. Današnja slovstvena zgodovina ugotavlja, da Alamut ni samo zgodovinski in politični roman, ampak tudi filozofski oziroma psihološko filozofski, čeprav ga je ob rojstvu kritika v veliki večini zavrnila kot »eksklotični zgodovinski roman« (Legiša) in ga celo postavila na rob trivialne proze (Kalan); tudi Josip Vidmar, pobudnik tega pisanja, je štel Bartolovo literaturo že v načelu za problematično in v nekem smislu nezrelo. Današnje Evrope ne zanima toliko filozofija tega romana; pariški založnik, ki se je odločil za prevod, je stvar skorajda poenostavil: sprejel je roman zaradi spretnosti in slikovite pripovedi, še posebej pa zaradi napete in osvajajoče fabulistike – odločujoči princip mu je bil »en sam: užitek!«²⁶

Tik pred začetkom druge vojne je Modra ptica najavljala četrto Bartolovo knjigo, ki prav zaradi te vojne ni izšla; rokopis je bil dolgo založen in natisnjen šele nedavno. Prva naznanila so poudarjala, da se to pot dejanje odvija v naših krajih, na Blatnem vrhu nedaleč od Vrhnike, torej v posodobljenem Cankarjevem svetu, kjer da se »dogajajo zelo svojevrstne reči«. Šlo je za roman Čudež na vasi, za katerega je dala avtorju pobudo časniška notica o hipnotizerju, ki je za več dni uspaval neko dekle, ob tem pa je spletel avtor celo vrsto novih epizod. Knjiga je izšla pred desetletjem v Trstu, označena kot »psihološka detektivka« in je odstrla nove in drugačne, četudi za našega avtorja (pripovednika in psihoanalitika) nič manj značilne razglede v njegovo ustvarjalnost.²⁷

Opisane značilnosti knjižnih izdaj Modre ptice, prevedenih in izvornih, leposlovnih in esejističnih ali celo znanstvenih, pa je spremljala od vsega začetka še izjemna skrb za zunanjo podobo teh edicij. Lahko bi zapisali še več: tako kot je odpirala Modra ptica nove strani v razvoju slovenskega založništva v programskem in organizacijskem pogledu, tako je uvajala novum tudi s skrbjo za smiselno in estetsko opremo; tudi v tem pogledu je opravljala v veliki meri pionirsko delo in njenemu zgledu so sledile v naslednjih letih nove (Hram, Akademski založba...) ali že uveljavljene založniške hiše s prerojenimi zbirkami (Tiskovna zadruga, Jugoslovska knjigarna...).

Že na samem začetku je pridobila Modra ptica »hišnega« arhitekta Iva Spinčiča, ki je samo v prvih štirih letih poskrbel za estetski videz nič manj kakor enaindvajsetih publikacij te založbe, rednih in izrednih. Uredništvo revije, ki je spremljala njeno delo, je bilo prepričano, da bi bili ti primerki na vsaki mednarodni razstavi med najlepšimi, v tem pa so jo podpirali tudi mnogi tuji opazovalci: avtor romana o Rasputinu (Sveti satan) je kazal uredniku ob njegovem obisku na Dunaju dvajset natisov tega dela v nemškem in v številnih drugih jezikih; med njimi so bili tudi res lepi, vendar – po sodbi obeh – ni bilo prav nobenega lepšega od slovenskega. S to ugotovitvijo je začel urednik svoj razgovor z opremljevalcem in poskrbel s tem za prvi zgled intervjuja te vrste pri nas.²⁸ Spinčič je zagovarjal lepo vezano in skrbno opremljeno knjigo; naš okus je v tem pogledu drugačen od – na primer – francoskega (in res je, da so se med naročniki le maloštevilni odločali za broširane izvode), hkrati pa se je zavzemal za preprostost opreme. Njegovo načelo je bilo, da

²⁶ Prim. B. Paternu, *Bartolov roman 'Alamut'*. Študija iz leta 1989 je ponatisnjena v avtorjevi knjigi *Razpotja slovenske proze*. Novo mesto 1993, 73.

²⁷ V. Bartol, *Čudež na vasi*. Trst 1984. Uredila, jezikovno redigirala in s spremno besedo (*Nastanek in smisel Bartolove psihološke detektivke*) opremila Ivanka Hergold. – Prim. tudi napovedi v zadnjih zvezkih revije *Modra ptica* (1941).

²⁸ *Pogovor z arh. I. Spinčičem o opremi knjige*. Priobčil J. Žagar. *Modra ptica* 1932–33, 353.

je »edini naš okras, ki je potreben na platnici knjige, čitljiva črka, po potrebi podkrepjena s črto« – vsaka drugačna »okrasitev« mu je bila nepotrebna; pogoditi knjigi pravo barvo, izbrati primerne črke in jih razvrstiti tako, da je »celota lepa in zunanost skladna z vsebino« – to mu je bil ideal. Zavračal je mnenje, naj bi bila oprema »iz reklamnih ozirov kričeča« – varovati je treba »vrednost literarne vsebine tudi na zunaj in se odreči kričeči privlačnosti«. S katerimi primeri bi bilo mogoče podpreti ta načela? Arhitekt je nekoliko omahoval, odločil pa se je za nekatere knjige, ki so tudi poznejšim spremljevalcem slovenske knjižne opreme pomenile srečne rešitve: za Gradnikove Svetle samote in za Hamsunovega Pana. Pri Gradniku je poskušal »zgolj iz tiskarskih elementov sestaviti opremo platnic«, s kakršno naj bi poudaril »značaj« njegovih pesmi (žal tega ni navedel); prav tako je bil prepričan, da je pri Panu samo s pomočjo treh črk in oklira na naslovni strani pravilno podčrtal osnovno noto tega Hamsunovega dela; pri Galsworthyjevih romanih pa je poskušal z barvo platna in usnja ter z lahkim napisom na platnici in hrbtu podčrtati »zmernost pisateljevega pripovedovanja«, pa tudi »konservativnost in zadržano čustvenost junakov iz družbe, ki jo avtor riše«.²⁹

Kot rečeno, so namenjale naše založbe dotlej zunanji podobi knjige dokaj manj skrbi, še celo pa se je o tem malo pisalo. Zato je bil Spinčičev opus, posebej še na začetku tridesetih let, preden so se pojavili novi mojstri knjižne opreme tudi pri drugih založbah (B. Stupica, J. Omahen, D. Serajnik, J. Mesar...), pa tudi njegovi pogledi, ki jih je razkril v tem intervjuju, prelomnega pomena. V naslednjem obdobju, ko je bilo nadarjenih in domiselnih opremljevalcev vse več, so se tudi razmišljanja o tej veji založniške dejavnosti množila, tako v dnevnem tisku kakor na straneh revij. Poleg Modre ptice jim je posvečala največ pozornosti nova Sodobnost, v kateri je spremljal to razvijajočo se dejavnost arhitekt Božo Gvardijančič in potem še umetnostni kritik Mesesnel. Prvi je poudarjal najprej delež Bojana Stupice, ki (pri knjigah založbe Hram) »simbolično označuje vsebino dela«, čeprav se mu to ni zdelo vselej nujno³⁰ – vsaka Stupičeva knjiga mu je bila »efektna«, pri Spinčiču pa je najbolj poudarjal ogibanje vsaki dekoraciji – najpreprostejše opreme so mu najbolj uspeli, na primer Pan in Anjuta (A. P. Čehova), pa tudi Gradnikova pesniška zbirka, medtem ko se mu je kazala poslednja knjiga Modre ptice, Gorkega Trije ljudje – ponesrečena, celo plakatska, črke so nelepe in okorne. Mesesnel je posebej spomnil na nekatere edicije mlade Akademске založbe (Župančičev prevod Puškinovega Carja Saltana v rdečem usnju in z grafičnim okrasom Marka Župančiča). Kritika so najbolj zanimala knjige »z grafično opremo«, tako Sedejev delež pri Mrzelovih socialnih pravljicah Bog v Trbovljah ali Jakčeva »umetnost lesoreza« pri Gradnikovih Večnih studencih – pri teh primerih kajpada ne gre več zgolj za »platnice«, ampak že za notranjo opremo. Ko so pripravili ob dvajsetletnici nove države razstavo slovenske knjige in poskrbeli tudi za katalog, je o teh vprašanjih znova razmišljal Karel Dobida. Segel je nazaj, h Gaspariju in Šmrekarju, spomnil na Plečnikovo in Vurnikovo šolo in se spet pomudil ob sodobnih arhitektih, ki jim je

²⁹ Zlasti pri opremljanju domačih avtorjev so bile pogoste težave. Ob Gradnikovih *Večnih studencih* je očital urednik pesniku že kar »prismojene kaprice« in se je celo zaklinjal, da ne bo sklepal nobene pogodbe več, če ne bo avtor »prepusil opremo popolnoma založbi«. (Bartolu 14. apr. 1938 iz Prage; korespondenca v NUK.)

³⁰ Včasih je skoraj nemogoče razbrati povezavo opreme z vsebino (če je slikar ali arhitekt sploh imel tak namen). Primer: *Mrtve duše* N. V. Gogolja (založba Hram 1936, opremil stud. arh. Milan Erbežnik) s svojo črnino, zlatimi črkami in zamolklozelenimi robovi zbuja sum, da opremljevalec bridke ironije romana sploh ni poznal, ali pa se je hoté odrekel povezavi vsebine in opreme in se je odločal zgolj za estetske rešitve.

knjižna oprema blizu. Pri tem so mu bile posebno uspele izdaje Akademске založbe, ki da skuša zgolj s »tipografskimi prvinami« dosegati estetsko zadovoljive uspehe.³¹

S temi in še z nekaterimi razmišljanji uglednih poznavalcev so bila priznana in ugodno ocenjena prizadevanja naših založb, da bi se uveljavila nova slovenska knjiga tudi z zunanjim videzom; hkrati pa so bili ti – zlasti revialni – prispevki začetek bolj sistematičnega spremljanja naše knjižne opreme v času, ko so ji založniške hiše namenjale vse več skrbi.

Po tem kratkem ekskurzu o vnanji, vendar vse prej kakor nepomembni veji založniških prizadevanj, se moramo povrniti k programskim premikom Modre ptice v drugi polovici tridesetih let. Bližalo se je usodno leto 1939, ko se je Evropa vžigala in se je pripravljala založba na svoj prvi jubilej, desetletnico dela. Takrat in tudi že prej je nekajkrat – v priložnostnih zapisih – vodstvo samo s ponosom pregledovalo prehojeno pot in zapisalo pri tem nekatere veljavne ocene,³² četudi bi bilo bolje, ko bi jih pisalo katero od neodvisnih peres. Vselej so segali nazaj, prav do izjemnega uspeha svojega prvega »bestsellerja«, Hamsunove knjige, ki so ji sledila nova dela znamenitih mojstrov: Potepuhi (istega avtorja), Sinovi in ljubimci (D. H. Lawrence), Arrowsmith (S. Lewis), Oblomov (I. Gončarov), Saga o Forsytih (J. Galsworthy) ... in hkrati vabljive biografije umetnikov, znanstvenikov in monarhov (med slednjimi sta bili posebno mikavni in brani o angleški kraljici Viktoriji in ruski carici Katarini Veliki), pa vse do »problematične« knjige Spol in značaj, kot je zdaj založba sama imenovala nekaj tako priporočano Weiningerjevo pisanje. Vodstvo založbe je nenehno ponavljalo (pol)resnico, da do njenega vstopa v založniški krog ni bilo na trgu skoraj nobenih obsežnejših knjižnih novitet («na trgu» nemara res ne, marsikatero delo pa smo vendarle že imeli v prevodu); res pa je, da jih ni bilo toliko in da »niti zdaleka« niso bile tako lepo opremljene kakor zdaj – prvo pobudo je dala prav Modra ptica, čeravno so pozneje skrbele za to kvaliteto domala vse založniške hiše. Prav tako so večkrat poudarjali, da so v zadnjih letih »prelomili s tradicijo« – zdaj med rednimi publikacijami ne izhajajo več zgolj prevodi iz svetovne leposlovne zakladnice, ampak tudi esejistična in celo znanstvena dela, pa tudi izvirni romani, ki so jih spremljale celo take, za tisti čas nevsakdanje knjige, kot je bila monografija Marje Boršnikove (Aškerc) ali svojevrstna študija Stanka Letna (Dantejeva Beatrice). Vse bolj se je Modra ptica tudi oddaljevala od spočetka razglašene namena, naj bi šle njene knjige »med najširše čitajoče občinstvo« in vse pogosteje beremo, da izdaja svoje knjige »predvsem za inteligenco«; zato je tudi lahko tvegala med rednimi izdajami celo poljudnoznanstvene: Tajne vsemirja so sicer posamezniki vračali, bili pa so vendarle v veliki manjšini.

Tako se je nabralo v dvanajstih letih na polici kar osemindeset knjig in med njimi jih res ni bilo veliko, ki bi ne držale vrednostnega merila. Še bolj presenetljiv pa je podatek, da je imela založba v boljših letih pet tisoč rednih naročnikov (in prav vsi so prejeli tudi njeno mesečno revijo).³³ Niso pa pomembne samo te številke, ampak vsaj v enaki meri tudi struktura založniškega programa. Če se omejimo samo na njegov osrednji del, leposlovne prevode, kaj hitro zapazimo, kako skrbno je

³¹ B. Gvardijančič, *O opremi slovenske knjige*. Sodobnost 1935, 41; F. Mesesnel, *Umetniške izdaje*. Sodobnost 1939, 107 in 155; K. Dobida, *Zunanja podoba slovenske knjige*. Zbornik Slovenska knjiga (Lj. 1938, ur. F. Koblar).

³² *Ob zaključku leta*. Modra ptica 1936–37; *Nekaj besed o uspehu naših knjig v preteklem letu*. Modra ptica 1937–38; *Deseto leto založbe Modra ptica*. Modra ptica 1938–39.

³³ Prim. članek J. Logarja v Slovenskem biografskem leksikonu IV. – Žagar (1903–1972) sicer ni imel formalne strokovne izobrazbe, opravljal pa je delo z dobrim okusom in z izbranim krogom svetovalcev; od akviziterja se je povzpel do šefa založbe in urednika revije.

založba izbirala: nikoli se ni odločala za lahkotnejša dela; če je želela ustreči različnim »okusom«, se to ne kaže v nihanju kvalitete, ampak le v raznovrstnosti izbranih romanov glede vsebinskih in slogovnih značilnosti, kraja in časa dogajanja, narodnostnih posebnosti. Skratka, izbirali so med izrazitimi meščanskimi »sagami« (Galsworthy) in elementarnostjo življenja, povezanega z zemljo (Hamsun, Pearl S. Buck, T. Williamson...), opisovali so svoj čas in segali v oddaljena pretekla obdobja, posredovali so svojim naročnikom pripovedi o visoki angleški družbi, ruskem malomeščanstvu in podeželju, o ameriškem človeku v času državljanske vojne. Uredništvo je bilo ponosno na to, da je seznanjalo bralce tako s skrajnim severom, kjer »kraljujeta mraz in led«, z romanom iz življenja eskimskih pastirjev (Zemlja mi je povedala); z razgretimi tropskimi kraji (Gumijeve plantaže); z življenjem kitajskega kmeta (Dobra zemlja).³⁴

V drugi polovici tridesetih let so bila, kot rečeno, domača dela pogostejša, težišče pa je ostalo vendarle nespremenjeno: izbrani romani (in biografije) svetovnega slovstva. To je bil (pretežni) del poslanstva Modre ptice in založbi se je zdelo potrebno, da je svojo usmeritev leto za letom ne le poudarjala, ampak tudi zagovarjala, saj »se tolikokrat slišijo napačna in krivična naziranja o koristnosti prevodov« – kakor hitro se je ta dolgo zanemarjana veja založništva uveljavljala in razcvetala, so se že začeli oglašati tudi ugovori, češ da se ustvarja s tem nova pregraja za domače avtorje in izvirna dela.

Založba je preživela tudi prva leta, ko je bil velik del Evrope že v vojni in smo čutili, da se je tudi sami ne bomo mogli ogniti. V tem občutljivem obdobju je namenjala Modra ptica še več skrbi slovanskemu slovstvu, posebej še tistemu, ki nam je bilo najmanj znano.

Tako je izdala po Samotnem Křešinu Karla Novega zadnji del Jakovljevičeve Srbske trilogije, posebno skrb pa je namenila seznanjanju z novejšo bolgarsko književnostjo. Med rednimi publikacijami je izdala roman Rojeni smo na Balkanu, ki ga je napisal Bojan Isajev na Dunaju in je najprej izšel v nemškem jeziku; zatem pa še krajše leposlovno delo nedavno umrlega Jordana Jovkova Žanjec, pripoved o življenju bolgarskega kmeta.³⁵ Med svetovnimi »uspešnicami« je bila vabljiva posebnost znameniti roman V vrtincu iz časa državljanske vojne, »ameriška Vojna in mir«, za katerega je dobila Margaret Mitchel malo prej Pulitzerjevo nagrado in so ga evropske založbe naglo uvrščale v svoje programe.

Za delovno leto 1940–41 je Modra ptica še objavila založniški načrt, ki pa ga ni mogla več izpolniti³⁶ – izšel je le še zadnji del Srbske trilogije. Sicer pa je bil ta načrt precej drugačen od tistih v zgodnjih letih, ko so izbirali le med velikimi svetovnimi romani. Izšlo naj bi tudi izvirno delo, omenjani Bartolov Čudež na vasi, že po snovi pravo nasprotje Alamutu; knjiga, najavljena za marec, se je zakasnila in to je bilo usodno – z romanom smo se seznanili šele po štirih desetletjih in več.³⁷ Edino delo, ki je bilo zvesto prvotni programski zasnovi, je bila novejša proza nekaj let prej tako priljubljenega avtorja Arrowsmitha, Sinclaira Lewisa: Ana Vickersova, roman ameriške emancipiranke, kakor so ga priporočali.³⁸ Ob tem pa se je založba odločila – nemara ne brez asociacije na sodobna dogajanja – za »biografijo« M. Pravdina

³⁴ Avtorji: Thames Williamson, Madelon Lulofs, Pearl S. Buck.

³⁵ Prej je izdajala Modra ptica od slovanskih del predvsem ruska; v razpoloženju tistega časa se je odločila celo za »poljuden učbenik« Ne bojmo se ruščine, ki ga je pripravil univerzitetni docent A. Isačenko.

³⁶ Knjižni program založbe Modra ptica za leto 1940–41. Priloga k 11. zvezku revije za leto 1939–40.

³⁷ Prim. op. 27.

³⁸ Ta roman je uvrstila založba med »tista čudovita dela«, ki jih najraje berejo; pisan je »s tisto nenavadno prepričevalnostjo, močjo in toplino, ki je lastna samo res velikim pisateljem«.

o mongolskem osvajalcu iz dvanajstega stoletja (Džingiskan), na katero je mislila že nekaj let. Razumljivo je, da tudi ta knjiga, najavljena za september 1941, ni izšla.³⁹

V aprilskem zvezku revije je bilo natisnjeno sporočilo (pravzaprav opravičilo) založbe (po naključju ali simbolno v poudarjenem črnem okviru?). Opravičevali so se zaradi zakasnitve Čudeža na vasi, ki so jo povzročili »nepredvideni dogodki«, s katerimi da bodo morali »za kratek čas računati«; vendar še zmeraj z zagotovilom, da bodo poskrbeli za nadaljnje izhajanje »dobrih knjig.«

Iz vsega tega ni bilo kajpada nič: nobena ni več izšla, pa tudi aprilski zvezek revije (s tem »sporočilom«) je bil poslednji: vodstvo založbe in sodelavci revije Modra ptica so se med prvimi odločili in sprejeli kulturni molk.

Tako je bilo v dvanajstem letu življenja prekinjeno delo založnice, ki je spočetka najdoslednejše, načrtno in z dobrim okusom uvajala »nove«, v svojem času resnično »moderne« tokove v slovensko založništvo.

V letu 1929 je bila edina; kmalu pa so se ji pridružile nove; med sorodno usmerjenimi najprej založba Hram.

³⁹ Založba je v priporočilih govorila o človeku, ki je bil »pred nekako 700 leti groza in trepet skoro vsega evrazijskega človeštva«; proti njemu so bili Aleksander Veliki, Cezar in Napoleon (verjetno pa so mislili še na koga) »krotka jagnjeta«.